

Justyna Liro

Obiekty sakralne przy szlakach turystycznych w obszarze górskim na przykładzie Beskidu Małego

Wprowadzenie

Góry należą do tych elementów środowiska geograficznego, którym w wielu religiach nadano wymiar sakralny, a ich odniesienia religioznawcze są bogate i różnorodne. Proces ten obecny jest zwłaszcza w religiach wschodnich, choć i w chrześcijaństwie można wskazać przykłady świętych gór. Sakralizacja obszarów górskich wyraża się m.in. lokalizowaniem tu obiektów kultu. Bielone kapliczki i kamienne krzyże uznawane są za symbol polskich Karpat¹. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na ich wysoki poziom architektoniczny oraz wyjątkowe walory kulturowe². Dla lokalnej społeczności są one miejscem kultu o wartościach nie tylko religijnych, ale często też patriotycznych.

Pionierskie badania z końca XIX w., m.in. Oskara Kolberga i Zygmunta Glogera, dotyczące przydrożnych obiektów sakralnych w Polsce miały charakter opisowy i uwzględniały głównie ujęcie etnograficzne. Pierwszą typologię kapliczek i krzyży przydrożnych przedstawił Tadeusz Seweryn³. Późniejsze prace o charakterze regionalnym obejmowały również obszar Podkarpacia⁴. Badania terenowe i opracowania zostały wykonane m.in. dla diecezji tarnowskiej⁵, Mazowsza⁶, Tatr⁷ oraz Bieszczadów Wysokich⁸. Istnieją także kompleksowe opracowania dotyczące lokalizacji i rozmieszczenia ośrodków religijnych w Karpatach⁹, w tym zwłaszcza obiektów związanych z kultem maryjnym¹⁰. Tematyczne artykuły publikowane są systematycznie w czasopiśmie *Polska Sztuka Ludowa*¹¹.

Beskid Mały jest jednym z pasm Beskidów Zachodnich należących do Zewnętrznych Karpat Zachodnich¹² (ryc.1). Tematyka związana z obiektami sakralnymi na tym obszarze nie stanowiła dotąd odrębnego przedmiotu studiów. Celem niniejszego artykułu jest wypełnienie istniejącej w tym zakresie luki i zaprezentowanie wspomnianych obiektów w sposób kompleksowy w ujęciu regionalnym.

Źródłem danych były badania terenowe przeprowadzone przez autorkę niniejszego artykułu w 2011 r. Pod uwagę brano: kościoły, kaplice, klasztory, kapliczki, krzyże i figury. Badania polegały na inwentaryzacji kartograficznej i sporządzeniu dokumentacji fotograficznej. Łącznie zinwentaryzowano 170 obiektów sakralnych znajdujących się w pobliżu oznakowanych szlaków turystycznych. Na podstawie danych pogrupowano obiekty według formy architektonicznej oraz ikonografii. Przedstawiono także ich zróżnicowanie pod względem rozmieszczenia przestrzennego, wyróżniając 3 typy lokalizacji tych obiektów w przestrzeni Beskidu Małego. Typologia obiektów sakralnych ze względu na formę architektoniczną została przyjęta za T. Sewerynem¹³ z uwzględnieniem podziału U. Janickiej-Krzywdy¹⁴.

Góry jako obszary sakralne w religiach świata

Funkcja obszarów górskich jako miejsc lokalizacji obiektów sakralnych stanowi fenomen w geografii miejsc świętych¹⁵. Zarówno w religiach starożytnych, pierwotnych jak i współczesnych, monoteistycznych czy politeistycznych góry stanowią element usakralizowanej przyrody¹⁶. Uznawane są one za święte, stanowią siedziby bogów i bóstw. Góry są miejscami lokalizacji świątyń, klasztorów i innych obiektów sakralnych. Od wieków święte góry odgrywały ważną rolę w sprawowanych rytach, kształtowały kulturę i tożsamość społeczności¹⁷.

Lokalizacja ośrodków kultowych często związana jest z wyróżniającymi się elementami środowiska przyrodniczego¹⁸. Mogą być one czczone podmiotowo lub być tłem kultu bóstwa, epifanii czy cudownego zdarzenia. Święte góry funkcjonują jako punkt styku ziemi z niebem, środek świata, przez który przechodzi tzw. *axis mundi* – oś świata¹⁹. Najwięcej miejsc świętych związanych z elementami środowiska przyrodniczego występuje w Indiach. Wśród 150 czczonych osobliwości przyrody ponad 15% dotyczy gór²⁰.

W *Starym Testamencie* góry są miejscami spotkania z Jahwe, najważniejszych wydarzeń i momentów zwrotnych dla Narodu Wybranego. Hebrajskie słowo *Har* oznaczające górę lub wzniesienie występuje w *Biblii* 558 razy²¹. Większość zlokalizowana jest na terenie historycznej Palestyny i stanowi cel pielgrzymek żydów, chrześcijan i muzułmanów. W *Nowym Testamencie* góra jest nie tylko miejscem wyróżnionym w przestrzeni, ale posiada też znaczenie symboliczne, jest miejscem odosobnienia, modlitwy i przemówień Jezusa. Słowo *Oros*, z greckiego góra, występuje w *Ewangeliach* 44 razy²².

Kult elementów przyrody cechował wierzenia ludów słowiańskich, celtyckich i germańskich. Góry stanowiły miejsca kultowe dla przedchrześcijańskich społeczności na terenie Polski. Na przestrzeni wieków nie zmieniło się znaczenie gór jako miejsc

nawiązywania szczególnego kontaktu z *sacrum*. W miejscach dawnego kultu słowiańskiego często zlokalizowane są sanktuaria i inne chrześcijańskie obiekty sakralne²³.

Od początków chrześcijaństwa obszary górskie były atrakcyjnym terenem dla lokalizacji obiektów sakralnych. Na szczytach wznoszono świątynie, kapliczki i krzyże. Usytuowanie świątyni na najwyższym punkcie w przestrzeni powodowało, że stawała się ona głównym elementem krajobrazu²⁴.

Aspekt wyciszenia jest istotny w rytach wielu wyznań. Niedostępność i odosobnienie sprzyja kontemplacji i prowadzeniu pustelniczego życia. Charakterystyczny dla prawosławia hezychazm jest rodzajem nieustannej modlitwy do Boga przez prowadzenie życia ascetycznego i wyciszenia²⁵. Dlatego w chrześcijaństwie odłamu wschodniego powszechne jest występowanie klasztorów w obszarach górskich.

Większość chrześcijańskich sanktuariów związanych z kultem Matki Bożej znajduje się w górach. W Europie zaznacza się silna koncentracja ośrodków pielgrzymkowych szczególnie w Alpach, Pirenejach i Karpatach. Karpaty są jednym z najstarszych i najbardziej rozwiniętych obszarów pątniczych w Polsce. Dominująca rola Kościoła rzymskokatolickiego i tradycje pielgrzymowania sięgające XI w. przyczyniły się do ukształtowania miejscowego krajobrazu sakralnego²⁶. Położonych jest tutaj ponad 130 sanktuariów, co stanowi 15% wszystkich tego typu ośrodków w Polsce. Wyróżnia to Karpaty spośród innych gór w Europie²⁷.

Rozwój funkcji religijnej powoduje powstanie krajobrazu sakralnego, którego podstawą lub elementem może stać się góra. Obszary naturalne są częstym podłożem do wykształcenia się krajobrazu tego typu. Taka lokalizacja warunkuje odczuwanie więzi ze środowiskiem przyrodniczym i dziedzictwem kulturowym oraz umożliwia nawiązanie osobistego kontaktu z *sacrum*²⁸.

Znaczenie obiektów sakralnych dla turystyki w obszarach górskich

Pielgrzymowanie do miejsc sakralnych w obszarach górskich stanowi istotną część migracji w przestrzeni geograficznej²⁹. Góry mają szczególne znaczenie dla turystyki religijnej, a szczególnie dla pielgrzymowania. Mnogość sanktuariów zlokalizowanych w górach jest przykładem trwałości i aktualności tego zjawiska.

Zróżnicowanie elementów kulturowych i sakralnych wpływa pozytywnie na atrakcyjność turystyczną obszaru³⁰, sprzyjając rozwojowi turystyki. Turystyka piesza może być rozbudowana o dodatkowe doświadczenia związane z turystyką poznawczą, religijną i refleksyjną³¹. Turystyka religijna na obszarach górskich wykorzystuje walory przyrodnicze, a szczególnie odnosi się do kulturowych i sakralnych elementów krajobrazu. Naturalny krajobraz Beskidów, będący tłem dla obiektów kultu, stwarza wyjątkowe środowisko pielgrzymowania³².

Obiekty sakralne w krajobrazie górskim mogą stać się czynnikiem rozwoju turystyki refleksyjnej. Wędrówki odbywane są w celu zaspokojenia potrzeb duchowych w kontemplacji i samotności³³. Poczucie więzi z przyrodą, doznania poznawcze i estetyczne, odkrywanie porządku i celowości w przyrodzie mogą wpływać na pogłębienie doznań estetycznych i religijnych³⁴. Piękno krajobrazu i obiekty sakralne są podstawowymi bodźcami do refleksji i modlitwy oraz osobistego kontaktu z *sacrum*³⁵. W turystyce refleksyjnej wyróżnia się dwa typy odbioru krajobrazu górskiego: bezpośrednie doznania piękna i doznania refleksyjne wtórne pod wpływem krajobrazu. Doznania refleksyjne wtórne odbywają się poprzez poznanie i obcowanie z naturalnym krajobrazem. Górski krajobraz wywołuje odczucia podobne do tych, których człowiek wierzący może doświadczyć w kościołach i klasztorach. Symbolika gór pozwala turystom na przeżywanie w mocniejszy sposób obecności Boga³⁶. Idea ta jest bliska niemal wszystkim wyznaniom na świecie. Bł. Jan Paweł II uważał, że podróż turysty odzwierciedla ludzką egzystencję, która jest nieustanną wędrówką ku Bogu³⁷.

W Beskidzie Małym występują liczne kapliczki, krzyże przydrożne i inne obiekty sakralne. Są one przykładem elementów krajobrazu kulturowego, które współlistnieją w krajobrazie górskim. Obiekty te są materialnymi znakami kultury i unikatowymi elementami tożsamości regionu, znakiem chrześcijaństwa oraz bezpośrednim przejawem ludowej religijności³⁸. Kapliczki i krzyże przydrożne są formą modlitwy, natomiast zawarta w nich ikonografia pełni zwrotną, ewangelizacyjną funkcję. Stanowią przykład tzw. Biblii ubogich³⁹. Za pomocą obrazów i innych elementów artystycznych przekazują one prawdy wiary oraz sceny z życia Chrystusa, Matki Bożej i świętych. W XVIII w. obecność małych form sakralnych w Polsce zaczęto traktować jako symbol narodowy⁴⁰. Na stosunek ten wpłynęła historia Rzeczypospolitej. Czasy zaborów, walka o zachowanie tradycji i tożsamości odcisnęły tu znaczące piętno. Obiekty sakralne podniesione do rangi symboli narodowych były przedmiotem troski i ochrony. Istotny wpływ na rozprzestrzenianie się obiektów sakralnych miał rozwój kultu maryjnego i świętych. Głęboka pobożność i emocjonalna religijność odzwierciedla się we wciąż żywym kultywowaniu obrzędów. Odnawianie i dekorowanie przydrożnych obiektów sakralnych jest popularnym rytmem, którego największe nasilenie przypada na okres nabożeństw majowych, święta Bożego Ciała oraz Wielkiego Postu.

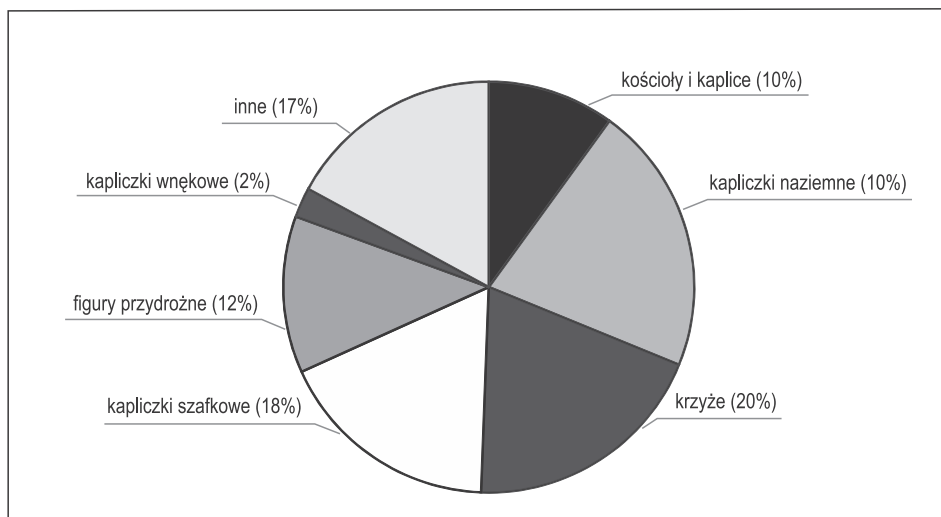
Obiekty sakralne przy szlakach turystycznych Beskidu Małego

Rodzaje obiektów sakralnych

Przy szlakach turystycznych Beskidu Małego położonych jest 15 kościołów i 2 kaplice. Najliczniejszą grupę stanowią małe formy przydrożne tj. kapliczki naziemne (36), krzyże (33), figury przydrożne (24) oraz kapliczki szafkowe (30). (ryc. 2). Do innych obiektów sakralnych należą cmentarze, dzwonnice, pomniki i stacje drogi krzyżowej.

Kościoły i kaplice

W bezpośrednim sąsiedztwie szlaków turystycznych położonych jest 17 kościołów i kaplic. Wszystkie obiekty, z wyjątkiem kaplic na Groniu Jana Pawła II i św. Stanisława na Dzwonku (fot. 4), są kościołami parafialnymi. Szczególnym miejscem w Beskidzie Małym jest Sanktuarium Górskie Matki Bożej Królowej Ludzi Gór, położone na Groniu Jana Pawła II (890 m n.p.m.) w masywie Leskowca. Kaplica zo-

Ryc. 2.

Struktura obiektów sakralnych w Beskidzie Małym według formy architektonicznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie kwerendy terenowej.

stała wybudowana w latach 90. XX w. z inicjatywy Danuty i Stefana Jakubowskich, członków oddziału PTTK w Andrychowie. Główny obiekt stanowi kaplica bł. Jana Pawła II. W jej pobliżu znajdują się: pomnik papieża, stacje drogi krzyżowej w formie kamiennych kapliczek naziemnych, pomnik ofiar Katynia oraz kapliczki Matki Bożej Płaczącej, św. Maksymiliana Marii Kolbego i św. Judy Tadeusza. Groń Jana Pawła II przecina 8 szlaków turystycznych. Dodatkowo, wyznaczono specjalny łatwy i krótki szlak dla pielgrzymów, tj. Szlak Białych Serc rozpoczynający się w Rzykach. Corocznie, w drugą niedzielę czerwca, do sanktuarium papieskiego organizowany jest Ogólnopolski Rajd Ludzi Gór Szlakami Jana Pawła II. Licznie uczestniczą w nim turyści z całej Polski.

Ważne znaczenie pod względem kulturowym mają zabytkowe kościoły drewniane w Łodygowicach oraz w Bielsku-Białej Mikuszowicach. Pochodzą one z XVII w. i należą do Małopolskiego Szlaku Architektury Drewnianej. Obiekty te są zlokalizowane przy początkowych odcinkach szlaków prowadzących w góryste tereny Beskidu Małego.

Obiekty małej architektury sakralnej

Kapliczki naziemne

W badanym obszarze znajduje się 36 kapliczek naziemnych. Najczęściej są one zlokalizowane w krajobrazie wiejskim i naturalnym, zwłaszcza na szczytach i przełęczach (tab. 1). Dominuje motyw maryjny. Kapliczki naziemne są najbardziej rozwiniętą pod względem architektonicznym formą przydrożnych obiektów sakralnych (fot. 1). Wnętrze kapliczki stanowi jedno pomieszczenie, brakuje odrębnej nawy i prezbiterium. Główną częścią jest wnęka, w której umieszczony jest obraz lub figura Matki Bożej, Chrystusa czy świętego⁴¹.

Krzyże

Przy szlakach turystycznych Beskidu Małego występują 33 krzyże. Ponad połowa z nich położona jest w krajobrazie naturalnym, zwłaszcza na szczytach i w krajobrazie wiejskim (tab. 1). Wszystkie krzyże przydrożne reprezentują typ rzymski. W krzyżach drewnianych brak jest dodatkowych zdobień. Krzyże metalowe charakteryzują się bardziej zróżnicowaną formą. Występują również krzyże kamienne i murowane na postumencie. Reprezentują one bardzo zróżnicowane formy od prostych – bez dodatkowych elementów – po okazałe krzyże na kamiennym postumencie, w tym tzw. Boże Męki z motywem ukrzyżowanego Chrystusa⁴².

Tab. 1.
Rozmieszczenie obiektów sakralnych w Beskidzie Małym

Obiekt sakralny	Liczba obiektów	Krajobraz naturalny (%)			Krajobraz zabudowany (%)		
		szczyt	przełęcz	inne	wiejski	miejski	rozwidlenie dróg i szlaków
Kościoty i kaplice	17	12	0	0	59	29	0
Kapliczki naziemne	36	20	13	10	40	7	10
Krzyże	33	22	3	8	42	17	8
Figury przydrożne	21	5	9	14	38	24	10
Kapliczki szafkowe	30	23	23	20	20	0	14
Kapliczki wnekowe	4	50	0	0	25	25	0

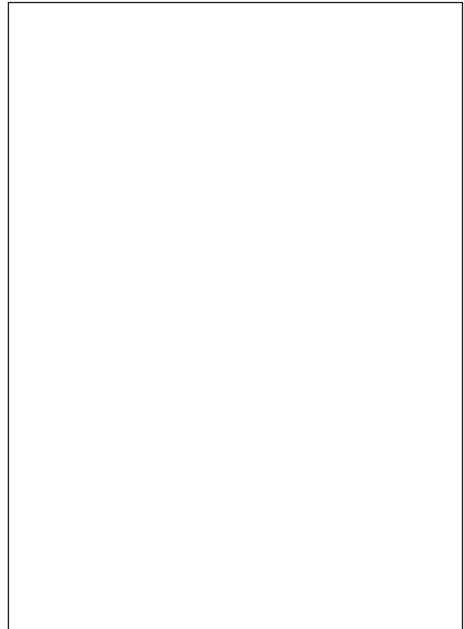
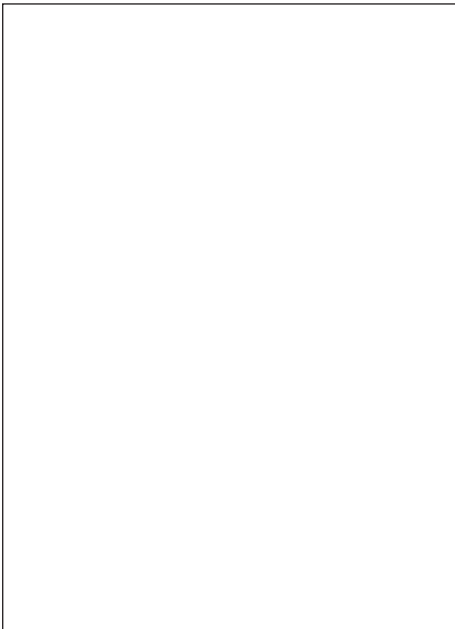
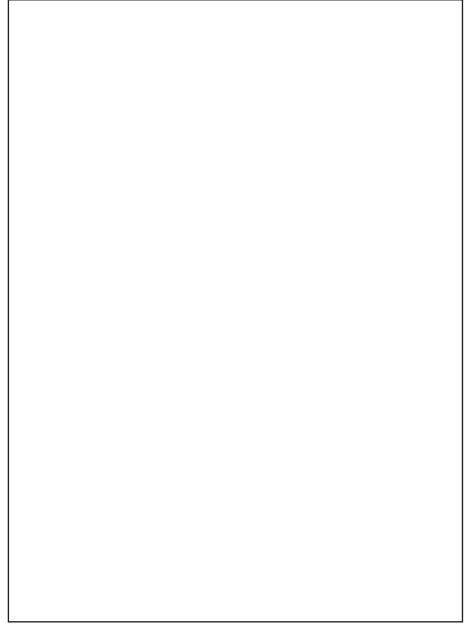
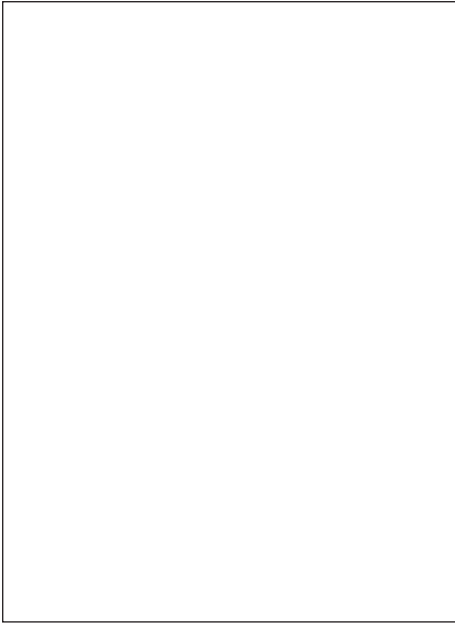
Źródło: opracowanie własne.

Szczególnym rodzajem obiektów sakralnych są krzyże wzniesione na szczytach. Wysokie, zlokalizowane na wzniesieniach, górują nad okolicznym obszarem i są widoczne ze znacznej odległości. Znajdują się one na szczytach: Leskowca (922 m n.p.m.), Chrobaczej Łąki (828 m n.p.m.), Palenicy (572 m n.p.m.) i Jawornicy (830 m n.p.m.). Są to okazałe krzyże milenijne ufundowane w 2000 r. Najstarszym krzyżem wzniesionym na szczycie Beskidu Małego jest metalowy krzyż na Gancarzu (798 m n.p.m.) z 1937 r. (fot. 5).

W krajobrazie wiejskim wyróżniają się kamienne krzyże. Najczęściej budowane były na rozstajach dróg. Podstawę takiego krzyża stanowi murowany, kilkustopniowy postument. Dodatkowo, na stronie frontowej umieszczane są wnęki z figurą Matki Bożej, elementami Bożej Męki lub figurą Chrystusa Ecce Homo (fot. 2).

Figury przydrożne

W Beskidzie Małym występuje 21 figur przydrożnych. Większość z nich znajduje się w krajobrazie miejskim i wiejskim (tab. 1). Ten rodzaj obiektów sakralnych jest najbardziej zróżnicowany. Figury przydrożne najczęściej są murowane lub wykonane z kamienia. Strona frontowa zdobiona jest płaskorzeźbami. Najbardziej popularne są przedstawienia Chrystusa (fot. 3) i świętych, w tym św. Jana Nepomucena, św. Franciszka i św. Józefa. W porównaniu do innych obiektów małej architektury sakralnej rzadziej występuje postać Matki Bożej. W Beskidzie Małym częste są też figury przydrożne bł. Jana Pawła II.

Kapliczki szafkowe

Kolejnym rodzajem przydrożnej architektury sakralnej są kapliczki szafkowe – na omawianym obszarze występuje 30 tego typu obiektów.

W środku kapliczki umieszczony jest wizerunek lub figurka (fot. 7). Wykonane są one z drewna w kształcie skrzynek i najczęściej zawieszane na drzewach lub stawiane na słupkach (fot.6). W przedstawieniach wykorzystywanych w kapliczkach szafkowych dominuje motyw maryjny oraz hagiograficzny, związany z bł. Janem Pawłem II.

Kapliczki wnekowe

W badanym obszarze występują 4 kapliczki wnekowe, w tym dwie sztuczne grotty z figurami Matki Bożej. Ten rodzaj kapliczek stanowi element w szczytach domów, kościołów i kapliczek naziemnych. Do ich lokalizacji wykorzystuje się również naturalnie powstałe zagłębienia, np. nisze skalne. W pobliżu kościołów popularne są sztuczne grotty z figurą Matki Bożej Niepokalanego Poczęcia.

Przedstawienia ikonograficzne

Pod względem ikonograficznym w obiektach sakralnych Beskidu Małego dominuje tematyka maryjna oraz trynitarna w przedstawieniach reprezentacyjnych i dewocyjnych. Wśród wyobrażeń maryjnych najbardziej popularne są obiekty stawiane ku czci Matki Bożej Fatimskiej i Matki Bożej Częstochowskiej. Wykorzystywane są także wizerunki związane z przestrzenną bliskością sanktuariów, m.in. Matki Bożej Kalwaryjskiej i Matki Bożej Inwałdzkiej. Przedstawienia maryjne występują głównie w kapliczkach naziemnych i szafkowych. Duża liczba obiektów sakralnych poświęcona jest błogosławionym i świętym. Motyw hagiograficzny najczęściej obecny jest w figurach przydrożnych. Powszechna jest fundacja obiektów poświęconych bł. Janowi Pawłowi II. Kult ten uwarunkowany jest sąsiedztwem rodzinnego miasta papieża – Wadowic oraz sanktuarium na Groniu. Rozpowszechnione są również figury i kapliczki poświęcone św. Janowi Nepomucenowi tzw. *nepomuki*, św. Józefowi oraz św. Krzysztofowi. Inne przedstawienia hagiograficzne związane są z patronami kościołów.

Wyobrażenia trynitarne obecne są w wielu krzyżach, Bożych Mękach oraz figurach. W wizerunkach chrystologicznych dominuje motyw Męki Pańskiej. Wyjątkowym przykładem jest wizerunek Chrystusa Frasobliwego, pojawiający się najczęściej w figurach i kapliczkach szafkowych. Chrystus Frasobliwy jest charakterystycznym dla Karpat Polskich przedstawieniem związanym z Męką Pańską⁴³. Występowanie w Beskidzie Małym tego motywu spowodowane jest bliskością Kalwarii Zebrzydowskiej⁴⁴.

Historia obiektów sakralnych

Większość obiektów sakralnych na terenie Beskidu Małego pochodzi z XIX i XX w. W tabeli 2. przedstawiono najstarsze obiekty, których datę można dokładnie ustalić. W przeszłości wykonanie przydrożnego obiektu sakralnego zlecano lokalnemu artyście. Tylko niektóre kapliczki zostały wykonane przez wykwalifikowanych twórców. Specjalizowały się w tym regionalne ośrodki. W Beskidzie Małym były to zakłady z Żywca i Barwałdu Górnego⁴⁵. Najbardziej znanymi twórcami w regionie byli: Jędrzej Wawro Górny, Józef Hulka i Karol Englert⁴⁶. Twórczość Jędrzeja Wawro została doceniona i rozślawniona przez Emila Zegadłowicza. Rzeźbiarz tworzył drewniane figury Chrystusa, Matki Bożej i świętych na przełomie XIX i XX w.⁴⁷. Dzieła znajdują się w zabytkowych obiektach sakralnych na terenie Beskidu Małego, w Muzeum im. Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym oraz Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie. Przedmioty kultu w przydrożnych obiektach sakralnych pochodzą również z odpustów w pobliskich sanktuariach i pielgrzymek do bardziej odległych ośrodków religijnych, m.in. w Polsce – Częstochowy, za granicą – Lourdes, Ziemi

Tab. 2.
Najstarsze obiekty sakralne przy szlakach turystycznych Beskidu Małego

Obiekt sakralny	Lokalizacja	Data powstania
Kościół św. Szymona i Judy Tadeusza	Łodygowice	1631
Kościół św. Barbary	Bielsko-Biała Mikuszowice	1690
Kapliczka Chrystusa Upadającego pod krzyżem	Targoszów	1823
Drewniana Boża Męka	Bielsko-Biała Mikuszowice	1828
Krzyż kamienny na postumencie, Boża Męka	Kozy	1866
Kamienna kapliczka słupowa Matki Bożej	Zawadka	1870
Kaplica św. Stanisława na Dzwonku	szczyt Goryczkowca	1879
Krzyż na postumencie z kapliczką Matki Bożej	przełęcz Biadosowska	1881
Kaplica św. Jakuba	Zagórnik	1884
Kapliczka postumentowa Matki Bożej Częstochowskiej	przełęcz u Panienki	1884
Kapliczka naziemna z figurą św. Jana	Zawadka	1892
Kapliczka Matki Bożej Śnieżnej	Trzonka	XIX w.
Kapliczka Matki Bożej „U Kublina”	Międzybrodzie Bialskie	XIX w.
Figura św. Józefa	Wadowice	1900
Figura Chrystusa Miłosiernego	Os. Za Skarpą, Wadowice	1947
Kapliczka naziemna Matki Bożej Fatimskiej	Zbocza Żaru	1947

Źródło: opracowanie własne.

Świętej, Fatimy. Współcześnie kapliczki i krzyże przydrożne stawiane są najczęściej z okazji ważnych wydarzeń, rocznic kościelnych i państwowych.

Rozmieszczenie obiektów sakralnych w przestrzeni Beskidu Małego

Na podstawie rozmieszczenia obiektów sakralnych wyróżniono 3 charakterystyczne typy i 3 podtypy ich lokalizacji (tab. 1): krajobraz naturalny, w tym podtypy szczyty i przełęcze, krajobraz miejski oraz krajobraz wiejski, w tym rozwidlenia dróg.

Lokalizacja w krajobrazie naturalnym najbardziej popularna jest dla figur oraz kapliczek szafkowych umieszczanych na drzewach. Krzyże i kapliczki szafkowe najczęściej znajdują się na szczytach. Wyjątkowym obiektem zlokalizowanym na szczycie jest Sanktuarium Matki Bożej Królowej Ludzi Gór na Groniu Jana Pawła II. Wśród obiektów na przełęczach największy udział mają kapliczki domkowe i szafkowe. Kościół, krzyż, figura przydrożna i kapliczka naziemna to obiekty sakralne najbardziej popularne w przestrzeni miejskiej i wiejskiej. Dodatkowo, wyróżniono podtyp na rozwidleniach dróg charakterystyczny dla krzyży przydrożnych.

Podsumowanie

Obiekty sakralne znajdujące się przy szlakach turystycznych Beskidu Małego są wyjątkowym walorem turystycznym. Uzupełniają one górski krajobraz o treść kulturową i tworzą otwarty krajobraz sakralny⁴⁸. Przeprowadzona inwentaryzacja dostarczyła danych dotyczących liczby, rozmieszczenia i form obiektów sakralnych. Kościoły i kaplice (17) oraz kapliczki naziemne (36) są najbardziej okazałe architektonicznie. Największą część obiektów stanowią małe formy przydrożne tj. wspomniane kapliczki naziemne, krzyże (33), kapliczki szafkowe (30) i figury (21). Na szczególną uwagę zasługuje strefa sakralna powstała na Groniu Jana Pawła II. Sanktuarium Matki Bożej Królowej Ludzi Gór oraz inne obiekty związane z osobą bł. Jana Pawła II stanowiące cel pielgrzymek i wędrówek górskich wzrastającej liczby turystów. Analiza danych pozwoliła wyróżnić charakterystyczne typy lokalizacji przydrożnych obiektów sakralnych w Beskidzie Małym. Zinwentaryzowane obiekty mogą być podstawą do wyznaczenia w badanym obszarze ścieżek i szlaków kulturowych związanych z obiektami sakralnymi. Za przykład może posłużyć istniejący Szlak Kapliczek, którego fragment znajduje się w Beskidzie Małym.

Przypisy:

- ¹T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Wydawnictwo PAX, Warszawa 1958; A. Krzymowska-Kostrowicka, *Sacrum – mit – symbole jako źródła doznań turystycznych*, [w:] B. Domański, S. Skiba (red.), *Geografia i sacrum. Profesorowi Antoniemu Jackowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, t. 2, IGiGP UJ, Kraków 2005, s. 87–94.
- ²J. Sikora, *Kapliczki i krzyże przydrożne szansą rozwoju turystyki wiejskiej*, [w:] *Turystyka religijno-pielgrzymkowa: zbiór materiałów pokonferencyjnych, Gdańsk, 8–9 września 2005*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa, Gdańsk, s. 314–318; R. Jusiak, *Obiekty sakralne w kontekście kształtowania przestrzeni*, „Peregrinus Cracoviensis”, 2010, z. 21, s. 53–62.
- ³T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne*, op. cit.
- ⁴U. Janicka-Krzywda, *Kapliczki i krzyże przydrożne polskiego Podkarpacia*, Towarzystwo Karpackie, Warszawa 1991.
- ⁵J. Rzepa, *Kapliczki i krzyże przydrożne diecezji tarnowskiej*, Schematyzm Diecezji Tarnowskiej, Tarnów 1983.
- ⁶B. Fortuna-Antoszkiewicz, K. Kimic, *Miejsce kapliczek i przydrożnych krzyży w krajobrazie terenów wiejskich Mazowsza*, Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych PAN, Lublin 2007, s. 35–47.
- ⁷W. Mierzwa, *Kapliczki Tatr Polskich*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1997; M. Rokosz, *Zabytkowe krzyże i figury Matki Bożej w Tatrach*, [w:] M. Rokosz (red.), *150 lat organizacji parafialnej w Zakopanem 1847–1997*, Wydawnictwo św. Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1998, s. 367–390; S. Czernik, *Szlakiem tatrzańskich kapliczek*, [w:] M. Ostrowski (red.), *Sacrum i przyroda. XI Seminarium*, Wydawnictwo Tatrzańskiego Parku Narodowego, Zakopane 2004, s. 59–69; Z. Myczkowski, *Architektura sakralna w Tatrach (kaplice, kapliczki, krzyże) – rozważania o „uświęcającym” arche i tecture w krajobrazie Tatr*, [w:] M. Ostrowski (red.), *Sacrum i przyroda, XI Seminarium*, Wydawnictwo Tatrzańskiego Parku Narodowego, Zakopane 2004, s. 73–87; A. Jackowski, I. Soljan, E. Bilaska-Wodecka, *Góry jako sacrum – na przykładzie Tatr*, [w:] J. Pociask-Karteczka, A. Matuszyk, P. Skawiński (red.), *Stan i perspektywy rozwoju turystyki w Tatrzańskim Parku Narodowym*, Studia i Monografie Akademii Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie, 2007, nr 46, s. 23–34.
- ⁸G. Holly, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Bieszczadach Wysokich*, „Peregrinus Cracoviensis”, 2008, z. 19, s. 145–160.
- ⁹D. Ptaszycka-Jackowska, *Sacrum w parkach narodowych w polskich Karpatach*, [w:] B. Domański, S. Skiba (red.), *Geografia i sacrum. Profesorowi Antoniemu Jackowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, t. 2, IGiGP UJ, Kraków 2005, s. 389–402; I. Hodorowicz, F. Mróz, *Sanktuaria świętych i błogostawionych w Karpatach Polskich*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Turystyka religijna na obszarach górskich*, PPWSZ. Nowy Targ 2003, s. 154–171.

- ¹⁰ I. Sołjan, *Ośrodki kultu maryjnego w Karpatach Polskich (1772–1992)*, IGiGP UJ, Kraków 2002.
- ¹¹ A. Kurczyńska-Iracka, *Krzyże rzeźbione i monolityczne figury drewniane z Małopolski*, „Polska Sztuka Ludowa”, 1976, nr 3/4, s. 181–198; A. Mateja, *Z badań nad ludową rzeźbą kamienną okolic Wieliczki, Gdowa, Myślenic*, „Polska Sztuka Ludowa”, 1978, nr 3/4, s. 225–238.
- ¹² J. Kondracki, *Geografia regionalna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998;
- ¹³ T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, op. cit.
- ¹⁴ U. Janicka-Krzywda, *Kapliczki i krzyże przydrożne polskiego Podkarpacia*, op. cit.
- ¹⁵ A. Jackowski, *Pielgrzymowanie*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1998; A. Jackowski, I. Sołjan, E. Bilska-Wodecka, *Religie świata: szlaki pielgrzymkowe*, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 1999; M. Ball, *Sacred Mountains, religious Paradigms, and Identity Among Mescalero Apache*, „World Views: Global Religions, Culture and Ecology”, 2000, z. 4, s. 264–282; T. Margul, *Religie a przestrzeń i krajobraz*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996, Skrypty Uczelniane nr 526; G. Ravasi, *Góry Boga: tajemnica gór w słowie i obrazie*, Wydawnictwo Jedność, Kielce, 2002; C. Park, *Sacred World. An introduction to geography and religion*, Wydawnictwo Routledge, Londyn 2004; A. Jackowski, I. Sołjan, E. Bilska-Wodecka, *Góry jako sacrum – na przykładzie Tatr*, op. cit., s. 23–43; R. Jusiak, *Przestrzeń przyrodnicza i antropogeniczna a sanktuaria religijne*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Turystyka religijna na obszarach górskich*, PPWSZ, Nowy Targ 2009, s. 301–321; T. Pohner, T. Berki, T. Ratz, *Religious and pilgrimage tourism as a special segment of mountains tourism*, „Journal of Tourism Challenges and Trends”, 2004, vol. 2, no. 1, s. 27–42; L. Przybylska, *Zagadnienia z geografii religii obszarów górskich w „Peregrinus Cracoviensis”*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Turystyka religijna w obszarach górskich*, PPWSZ, Nowy Targ 2009, s. 433–445; I. Sołjan, *Święte góry w religiach świata*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Turystyka religijna na obszarach górskich*, PPWSZ, Nowy Targ 2009, s. 477–486; M. Eliade, *Traktat o historii religii*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2011.
- ¹⁶ A. Jackowski, I. Sołjan, E. Bilska-Wodecka, *Góry jako sacrum – na przykładzie Tatr*, op. cit., s. 23–43.
- ¹⁷ T. Pohner, T. Berki, T. Ratz, *Religious and pilgrimage tourism as a special segment of mountains tourism*, op. cit.
- ¹⁸ G. Leeuw, *Fenomenologia religii*, Książka i Wiedza, Warszawa 1997.
- ¹⁹ M. Eliade, *Sacrum, mit, historia*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1993.
- ²⁰ A. Jackowski, I. Sołjan, *Nature vs Sacrum In the World’s Religion’s*, „Peregrinus Cracoviensis”, 2002, z. 13, s. 193–210.
- ²¹ G. Ravasi, *Góry Boga: tajemnica gór w słowie i obrazie*, op. cit.
- ²² *Ibidem*.
- ²³ A. Jackowski, *Pielgrzymowanie*, op. cit.

- ²⁴ A. Jackowski, I. Sołjan, E. Bilska-Wodecka, *Góry jako sacrum – na przykładzie Tatr*, op. cit.
- ²⁵ G. O'Collins, F. Farrugia, *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.
- ²⁶ I. Sołjan, *Karpaty jako region pielgrzymkowy*, [w:] A. Jackowski (red.), *Przestrzeń i sacrum: geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII w. do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, IG UJ, Kraków 1995, s. 177–200.
- ²⁷ A. Jackowski, I. Sołjan, E. Bilska-Wodecka, *Góry jako sacrum – na przykładzie Tatr*, op. cit.
- ²⁸ E. Bilska-Wodecka E., *Krajobraz religijny czy święta przestrzeń?*, [w:] B. Izmailów (red.), *Przyroda – Człowiek – Bóg*, IGI GP UJ, Kraków 2004, s. 263–269.
- ²⁹ A. Jackowski, *Pielgrzymowanie*, op. cit.
- ³⁰ A. Jackowski, *Rozważania o krajobrazie sakralnym*, [w:] K. Ostaszewska, I. Szumacher (red.), *Znaczenie badań krajobrazowych dla zrównoważonego rozwoju: profesorowi Andrzejowi Richlingowi w 70. rocznicę urodzin i 45-lecie pracy naukowej*, Warszawa 2007, s. 722; J. Sikora, A. Wartecka-Ważyńska, *Kapliczki przydrożne szansą rozwoju lokalnej turystyki religijnej*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 2011, nr 647, s. 99–108.
- ³¹ D. Morrpheth, R. Raj, *Religious tourism and pilgrimage festivals management: international perspective*, CAB International Head Office, Oxfrordshire 2007.
- ³² L. Kaszowski, *Chrześcijańskie spojrzenie na środowisko geograficzne jako przestrzeń pielgrzymowania*, „*Peregrinus Cracoviensis*”, 1996, z. 14, s. 75–91.
- ³³ A. Krzymowska-Kostrowicka, *Sacrum – mit – symbole jako źródła doznań turystycznych*, op. cit., s. 87–94.
- ³⁴ L. Kaszowski, *Chrześcijańskie spojrzenie na środowisko geograficzne*, op. cit., s. 75–91.
- ³⁵ A. Jackowski, I. Sołjan, *Nature vs Sacrum in the World's Religion's*, op. cit., s. 193–210; E. Bilska-Wodecka, *Krajobraz religijny czy święta przestrzeń?*, op. cit., s. 263–269; A. Jackowski, I. Sołjan, E. Bilska-Wodecka, *Góry jako sacrum – na przykładzie Tatr*, op. cit., s. 23–43.
- ³⁶ R. Rogowski, *Mistyka gór*, Wydawnictwo M, Kraków 2006.
- ³⁷ M. Ostrowski, *Turystyka i przyroda w teologicznej refleksji Jana Pawła II*, op. cit., s. 21–36.
- ³⁸ J. Sikora, A. Wartecka-Ważyńska, *Kapliczki przydrożne szansą rozwoju lokalnej turystyki religijnej*, op. cit., s. 99–108.
- ³⁹ U. Janicka-Krzywda, *Kapliczki i krzyże przydrożne polskiego Podkarpacia*, op. cit.
- ⁴⁰ U. Janicka-Krzywda, *Kapliczka przydrożna jako pomnik historyczny*, [w:] *Turystyka w obiektach zabytkowych i sakralnych*, GWSH, Instytut Turystyki, Katowice 1999, s. 117–131.
- ⁴¹ T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, op. cit.
- ⁴² Z. Gloger, *Encyklopedia Staropolska*, t. 1, Druk P. Laskauera i W. Babickiego, Warszawa 1900.
- ⁴³ T. Seweryn, *O Chrystusie Frasobliwym: figurki, legendy, świątkarze*, Księgarnia Geograficzna Orbis, Kraków 1926; U. Janicka-Krzywda, *Chrześcijańskie tradycje Podkarpacia*, Oficyna Wydawnicza Rewasz, Pruszków 1996.

⁴⁴I. Sołjan, *Kalwaria Zebrzydowska na tle innych ośrodków pielgrzymkowych w Karpatach Polskich*, „Peregrinus Cracoviensis”, 1995, z. 2, s. 77–90.

⁴⁵A. Kroh, *Współczesna rzeźba ludowa Karpat Polskich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich PAN, Wrocław 1979.

⁴⁶U. Janicka-Krzywda, *Kapliczki i krzyże przydrożne polskiego Podkarpacia*, *op. cit.*

⁴⁷E. Zegadłowicz, E.. Kozikowski, *O Jędrzeju Wowrze, snycerzu beskidzkim. Wspomnienia, szkice, wiersze i opowiadania*, Warszawa: LSW Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1957.

⁴⁸A. Jackowski, *Rozważania o krajobrazie sakralnym*, *op. cit.*, s. 722.

Sacred sites close to tourist trails in mountain areas – Little Beskids case study

(SUMMARY)

Sacred sites in mountain areas have been pilgrimage and religious tourism destinations for thousands of years. The same is true of the Polish Carpathians, which serve as attractive places for the establishment of churches, shrines and crosses.

In 2011, a total of 170 sacred sites were identified in the study area. Each sacred site is situated close to a tourist trail and has a different shape. There are churches, chapels, home shrines, crosses, box shrines, niche shrines and roadside figures. The most important pilgrimage center is the Sanctuary of Our Lady, the Queen of Mountain Dwellers on the Mountain of John Paul II.

These small-scale examples of sacred architecture serve as tourist attractions and may stimulate religious tourism amidst the natural landscapes of the Little Beskids Mountains.

Justyna Liro, mgr

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej

Uniwersytet Jagielloński

Kraków

